

RECENZJE

Franziska Bruder, *„Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!“: Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948*, Berlin 2007

„W tej walce byliśmy nie tylko obiektem. Nie tylko ponieśliśmy duże straty w ludziach, ale też [...] nie mogliśmy prawdziwie prowadzić walki z okupantami. Krwawa i złota była historia Ukrainy w latach 1917–1921, krwawa i szara była w latach 1941–1945”¹.

Wołodymyr Kubijowycz

Pierwsza monografia badaczki Franziski Bruder jest poświęcona działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w latach 1929–1948. Przed opublikowaniem praca została przygotowana na potrzeby uzyskania stopnia doktora nauk historycznych w Centrum Badań Antysemityzmu Uniwersytetu Technicznego w Berlinie. Na pierwszą część tytułu autorka wybrała główne hasło OUN – „Zdobędziesz państwo ukraińskie albo zginiesz w walce o nie!”. To właśnie, jak uważa badaczka, radykalizm w osiągnięciu wyznaczonych celów, a także ofiarność nacjonalistów odróżniały tę partię od wielu innych ukraińskich organizacji politycznych.

W Niemczech praca już zdobyła pozytywne opinie. Na uwagę zasługuje chociażby sama baza źródłowa monografii. W książce wykorzystano dokumenty z 18 archiwów niemieckich, polskich i ukraińskich. Materiały są często cytowane w językach ukraińskim, polskim, rosyjskim, angielskim i niemieckim.

Monografia składa się z wprowadzenia, zakończenia i pięciu chronologicznie uporządkowanych rozdziałów: „OUN w latach 1929–1939”, „OUN – OUN-B od września 1939 r. do września 1941 r.”, „OUN-B – OUN-UPA od jesieni 1941 r. do jesieni 1944 r.”, „OUN-UPA od jesieni 1944 r. do końca 1948 r.”.

Zgodnie ze schematem, każdy rozdział zawiera cztery identyczne paragrafy: „1. Tło historyczne – okoliczności”, „2. Cele polityczne i polityczno-ideologiczne

¹ W. Kubijowycz, *Naukowi praci*, t. 1, red. O. Szablji, Paryż–Lwów 1996, s. 73.

odniesienia”, „3. Struktury mobilizacyjne”, „4. Strategie działań”. Paragrafy 2–4 są podzielone na podrozdziały.

Ostatni podrozdział każdego paragrafu to „*Resumé*”, zawierające krótkie streszczenie całego rozdziału. Jednak nie jest to najlepsze rozwiązanie – jeśli nie mamy surowych założeń formalnych, wymagających takiego elementu wywodów, to logiczne będzie kończenie rozdziału przemyśleniami zawierającymi nie przegląd poprzednich stron, lecz analityczną ocenę.

W książce podkreślane jest ciągle prześladowanie przez władze mniejszości narodowych w okresie międzywojennym. Ukraińcy w Galicji i na Wołyniu w większości byli chłopami znienawidzonymi przez mieszczan; tę ostatnią grupę stanowili głównie Polacy. Przed II wojną światową sami ukraińscy narodowcy chętnie porównywali zachodnich Ukraińców do czarnoskórej ludności Stanów Zjednoczonych (s. 44). Według Bruder, to z frustracji uciskanego, mało wykształconego i nawet niepiśmiennego wiejskiego ludu narodził się fanatyzm nacjonalistów, którzy w monografii niejednokrotnie nazywani są faszystami. Wypowiedzi ideologów OUN w ujęciu w uproszczony sposób sytuują Ukraińców w światowym ciemnogrodzie.

Taki sposób ukazania problemu jest tym bardziej ciekawy, że zaprzecza przekonaniu rozpowszechnionemu w Europie Wschodniej o realiach społeczno-politycznych Zachodniej Ukrainy. Wielu współczesnych rosyjskich publicystów, biorąc pod uwagę prozachodnie poglądy ludności omawianego regionu, często rozwodzi się na temat jego przynależności do współczesnej cywilizacji burżuazyjno-demokratycznej, przemysłowej i postprzemysłowej.

Naturalne jest, że te lub inne wydarzenia oraz zjawiska pozostawiają pole do odmiennych interpretacji – wówczas należy obiektywnie rozważyć punkty sporne.

Z jednej strony w zarysie historiograficznym autorka, zwracając uwagę na błędy w pracach innych historyków, sugeruje środowiskom naukowym na Ukrainie, gdzie recenzowana książka nie dotarła, jeszcze raz przemyśleć historię (s. 15). Jednak z drugiej strony Bruder nie poświęca uwagi badaniom poprzedników. W pracy nie ma wzmianki o książkach największego ukraińskiego specjalisty od historii Ukraińskiej Powstańczej Armii – Anatola Kentija². Również dzieło polskiego historyka – monografia Romana Wysockiego o OUN³ – nie zostało uwzględnione ani w przypisach, ani w bibliografii. Dlatego też nie dziwi fakt, że w pracy Bruder występuje wiele rażących błędów i luk faktograficznych.

Na stronie 45 znajduje się informacja, że głównym celem działań zbrojnych OUN w międzywojennej Polsce byli przedstawiciele elity i władz polskich. Tymczasem najwięcej aktów terroru ze strony ukraińskich prawicowych radykałów do 1939 r. było skierowanych przeciwko tym Ukraińcom, których nacjonałiści uważali za „sprzedawczyków” narodu.

Rozdział 2.4.2, mówiący o istniejącej od 1 marca 1939 r. Niepodległej Zakarpackiej Ukrainie, został zatytułowany „Ukraiński Piemont”. W tradycji ukraińskiej historiografii „ukraińskim Piemontem” nazywano tereny Galicji. To właśnie ludność zakarpacka, zarówno w naukowych kręgach Ukrainy, jak

² A. Kentij, *Ukrajinska Powstanska Armija w 1942–1943*, Kyjiv 1999; *idem*, *Ukrajinska Powstanska Armija w 1944–1945 rr.*, Kyjiv 1999.

³ R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Lublin 2003.

i wśród intelektualistów sąsiednich państw Europy centralnej, cieszy się opinią narodu spokojnego.

Na stronie 109 mamy informację o tym, że założona przez OUN organizacja Sicz Karpacka prowadziła walki partyzanckie przeciwko armii węgierskiej na Zakarpaciu od 15 marca do połowy kwietnia 1939 r. Natomiast na stronie 111 możemy odnaleźć informację o tym, że walka partyzantki Siczy Karpackiej trwała nawet 2 miesiące. W obu przypadkach dane nie są potwierdzone żadnymi odniesieniami do źródeł. Do dziś w historiografii nie znajdziemy żadnego poświadczenia faktograficznego o partyzanckiej walce Siczy Karpackiej.

Z pracy jednego z polskich historyków zaczerpnięto informację o tym, że w latach 1941–1942 „około 80% członków OUN(b)” (s. 155) było rozstrzelanych albo aresztowanych przez nazistów. Są to informacje mocno przesadzone.

Z emigracyjnej literatury ukraińskiej badaczka przejęła pogląd o tym, że nacjonałiści założyli UPA pod koniec 1942 r. (s. 15, 155, 233). W rzeczywistości miało to miejsce dopiero wiosną 1943 r.

Na stronie 155 znajduje się informacja o tym, że sowieckie ugrupowania partyzanckie weszły na Wołyń i Polesie na początku 1943 r. W rzeczywistości stało się to kilka miesięcy wcześniej i było jedną z przyczyn powstania UPA.

Franziska Bruder uważa, że „największe działania wojenne OUN-UPA prowadziło przeciwko sowieckim partyzantom” (s. 213). Tymczasem nawet jeżeli nie weźmie się pod uwagę czystek etnicznych, to wyłącznie międzypartyzancka walka UPA przeciwko Armii Krajowej w latach 1943–1944 była o wiele bardziej zażarta i okrutna niż przeciwko partyzantom sowieckim.

W monografii została opracowana skomplikowana koncepcja składu osobowego UPA: według różnych zasad i kryteriów wydzielono osiem kategorii ludzi, których wcielono w zbrojne oddziały nacjonalistów (s. 183–187). Przy tej okazji autorka niestety nie wspomina o głównym źródle naboru do UPA – o masowych mobilizacjach chłopów, które banderowcy przeprowadzali pod karą śmierci.

Na stronie 250 autorka wyraziła swoje zdumienie przyczyną rozpadu OUN na emigracji w 1948 r. Wiadomo, że jedną z przyczyn kryzysu był spór o źródła finansowania: jedna część kierownictwa postanowiła współpracować z wywiadem Stanów Zjednoczonych, a druga z wywiadem brytyjskim.

W pracy nie przedstawiono przerażającej statystyki – mimo że była ona publikowana niejednokrotnie – dotyczącej wyników wojny w Zachodniej Ukrainie w latach 1944–1954.

W rozdziale 2.4.1 jest mowa o współistniejących różnych źródłach finansowania OUN: o wywłaszczaniu czy naciskach na przedsiębiorców i intelektualistów. Nie wspomniano jednak o podstawowym źródle dochodów nacjonalistów – sponsorowaniu przez przedstawicieli diaspory w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

O tak ciekawych kartach historii jak współpraca OUN ze służbami specjalnymi Trzeciej Rzeszy oraz z wywiadami Republiki Weimarskiej w książce wspomina się tylko na marginesie, mimo że niemiecka badaczka miała szczególnie okazję, aby zgłębić ten temat.

Rozdziałowi o antypolskiej akcji UPA poświęcono jedynie 13 stron – poniżej 5 proc. całego tekstu. Tymczasem w trakcie czystek etnicznych zostało zamordowanych około 100 tys. ludzi. To była największa akcja zbrojna OUN w całej historii jej istnienia.

Z drugiej strony w monografii nie brak powtórzeń. Na przykład w niemal każdym rozdziale zwraca się uwagę na antysemityzm i polonofobię OUN. Może to sprawić, że u niewyrobitego czytelnika powstanie wypaczony obraz opisywanej partii. Polacy i Żydzi nie byli największymi wrogami prawicowych radykałów zachodnio-ukraińskich. Co najmniej do 1942 r. za największych nieprzyjaciół uważano Rosjan – zarówno jako naród, jak i Rosję – „białą lub czerwoną” – jako państwo. Od momentu przystąpienia Stanów Zjednoczonych do wojny banderowcy zaczęli zmieniać swój stosunek do Żydów. Ten zwrot, który nastąpił w 1942 r., został przez autorkę pominięty, mimo że to właśnie antysemityzm członków OUN interesował badaczkę najbardziej.

Nie jest jasne, dlaczego za górną granicę badań wybrano akurat rok 1948. Rozkaz o samorozwiązaniu UPA został wydany 3 września 1949 r., a ostatniego dowódcę UPA agenci Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego aresztowali w 1954 r.

W niektórych przypadkach nie jest do końca jasna logika, jaką kierowała się autorka w swoich badaniach. Na przykład pojawiające się w wewnętrznym dokumencie OUN-UPA informacje „o walce z tymi działaniami wobec kobiet, które sprzeciwiają się nacjonalistycznej moralności” (s. 161–162) są interpretowane przez badaczkę jako przemoc seksualna w stosunku do ludności uciskanej ze strony powstańców. Biorąc pod uwagę jednak surową moralność seksualną w OUN i dyscyplinę w UPA, bardziej prawdopodobne jest, że w nakazie mówi się o zwalczaniu zwykłej seksualnej rozpusty.

Z informacji o wyrzuceniu z OUN jej członków za pijaństwo autorka wyciąga wnioski o „dramatycznym alkoholizmie” (s. 162) w szeregach prawicowych radykałów ukraińskich. Fakty jednak świadczą o czymś zgoła odmiennym, mianowicie o skrajnie niskim zapotrzebowaniu na alkohol wśród członków sił zbrojnych opisywanej organizacji. Ta zdumiewająca jak na Słowian cecha UPA rzuca się w oczy, kiedy porównamy pod tym względem Armię Powstańczą z partyzantami sowieckimi.

Stosunek banderowców do kobiet jest opisywany przez Bruder jako konserwatywny. Jednakże włączenie przedstawicielek płci pięknej do walki politycznej oraz do grona bojowników było sprzeczne z tradycyjnym modelem zachowań ludności Wołynia i Galicji.

Wygląda na to, że autorka nie zawsze krytycznie podchodzi do źródeł. Czasem wpada w „pułapkę poufności”, szczególnie podczas analizowania informacji z wewnętrznej dokumentacji polskich służb specjalnych – np. istnienie Ukraińskiego Związku Faszystów (s. 32) w połowie lat dwudziestych było, według Bruder, wymysłem agentury sił mundurowych.

W kilku przypadkach autorka cytuje pamiętniki, do których podchodzi z dużym zaufaniem – przede wszystkim w rozdziale poświęconym udziałowi ukraińskiej milicji w pogromach w 1941 r. (3.4.3) i wymordowaniu przez UPA żydowskich grup przetrwania w lasach wołyńskich i galicyjskich (4.4.4). Cytowany opis wydaje się prawdopodobny, ale uogólnienia badaczki są zbyt duże. Zważywszy na fakt, że autorka podjęła się tematu dotyczącego stosunków międzynarodowych, należy od niej wymagać jak największej ścisłości i poprawności w dokonywanej ocenie i wyciąganych wnioskach.

Praca jest próbą udzielenia odpowiedzi na wiele ważnych pytań, jednak trudno znaleźć w książce wnikliwe i konkretne objaśnienia tej radykalnej i przepełnionej

niezwykłą siłą oddziaływania organizacji UWÓ-OUN. Zdziwiająco jak, opisana partia osiągnęła taką stabilność i zdolność do przetrwania w zróżnicowanych i trudnych warunkach. Niełatwo znaleźć podobną organizację w dwudziestowiecznej Europie. Autorka nie odpowiedziała na pytanie: gdzie upatrywać przyczyn takiej zdecydowanej postawy i jednocześnie elastyczności nacjonalistów?

Uwagi wymaga także język książki. Bardzo często napotykanne są trzy słowo-wytrychy, które coraz to pojawiają się w życiu humanistycznym Wschodniej i Zachodniej Europy: narracja, dyskurs i identyczność (tożsamość). Dziś ich sens jest całkowicie rozmyty, a ponadto często są one używane w nieodpowiednim miejscu. Dla określenia konkretnych pojęć, wydarzeń i procesów dysponujemy dużo stosowniejszymi, bardziej zrozumiałymi, a co najważniejsze – precyzyjniejszymi terminami.

Na koniec skupmy się na zaletach publikacji. W tekście jest znacznie mniej pomyłek faktograficznych niż w pracach niektórych autorów ukraińskich⁴. Mimo że niektóre uogólnienia autorki są bezpodstawne, to rozprawę można pozytywnie wyróżnić na tle prac polskich specjalistów zajmujących się tą samą problematyką⁵. Książka Bruder nie wnosi niczego nowego do nauki, ale jest w niej przedstawiony ogólny obraz historii OUN w ważnym okresie jej działalności.

Aleksander Gogun

Artykuł powstał dzięki finansowemu wsparciu fundacji Gerdy Henkel (Gerda Henkel Stiftung, Düsseldorf).

Aleksander Gogun (ur. 1980). W latach 1997–2001 studiował na wydziale nauk społecznych Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Hercena w Petersburgu. W 2005 r. w petersburskiej Północno-Zachodniej Akademii Służby Państwowej obronił pracę doktorską na temat działalności zbrojnych formacji nacjonalistycznych w zachodnich obwodach Ukraińskiej SRS (1943–1949). Obecnie jako stypendysta katedry historii Europy Wschodniej Uniwersytetu im. A. Humboldta w Berlinie przygotowuje pracę habilitacyjną o działalności sowieckich zgrupowań partyzanckich na Ukrainie (1941–1944). Główna sfera jego zainteresowań: udział ZSRS w II wojnie światowej. Opublikował m.in.: *Mieжду Gitlerom i Stalinym. Ukrainskie powstancy* (Pietierburg 2004); *Czornyj PR Adolfa Gitlera. SSSR w zierkale nacystyckoj propagandy. Dokumenty i matieriały* (Moskwa 2004); A. Gogun, A. Kentij, „Sozdawat´ niewynosimyje usłowija dla wraga i wsiech jego posobnikow...” *Krasnyje partizany Ukrainy 1941–1944. Maloizuczennyje stranicy istorii. Dokumenty i matieriały* (Kijew 2006); *Stalinskie komandos. Ukrainskie partizanskie formirowanija 1941–1944. Maloizuczennyje stranicy istorii* (Moskwa 2008).

⁴ Patrz.: J. Kyryczuk, *Ukrajinskyj nacjonalnyj ruch 40–50-ch rokiw XX stolittia: ideolohija ta praktyka*, Lwiv 2003, passim; A. Rusnaczenko, *Nacjonalno-wyzwolnyj ruch w Ukraini j nacjonalne ruchy oporu w Bilorusiji, Lytwi, Łatwiji, Estoniji u 1940–1950-ch rokach*, Kyjiv 2002, passim.

⁵ R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów...*; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006.